

*Роман БЕРЕЗЮК,
Оксана ШИМАНСЬКА*

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ І ПРОБЛЕМИ ТРУДОВОЇ ЕМІГРАЦІЇ

Резюме. З'ясовані проблеми глобалізації економічного розвитку, яка є загальноекономічним аспектом, що зумовлює міжнародні переміщення робочої сили. Проведено аналіз причин і наслідків трудової еміграції, запропоновано виділяти в структурі зовнішньоміграційного потоку інтеріогенеративну, екстеріогенеративну, детеріоративну та болстерінгову його частини.

Ключові слова: трудова еміграція, інтеріогенеративна, екстеріогенеративна, болстерінгова, детеріоративна форми еміграційного потоку і відповідні їм частини.

Сучасний етап становлення і розвитку глобалізованої економічної системи для багатьох країн (України включно) супроводжується вибуховим характером зовнішньоміграційних процесів. Зазначимо, що між явищами глобалізації та трудової еміграції існує як прямий, так і обернений зв'язок. З одного боку, набуття властивостей мобільності населення, підтримане як технологічним прогресом, так і поширенням інформаційно-культурного простору було чинником і, у певному сенсі, джерелом глобалізації. З іншого ж боку – саме бурхливий розвиток глобалізаційних тенденцій – фактор, що детермінує сучасний стан та особливості протікання трудоеміграційних процесів. Такий підхід дає змогу, по-перше, віддзеркалити особливості саме сучасних форм трудоеміграційних процесів, як похідних від глобалізації, відрізняючи їх від традиційних, властивих минулим сторіччям форм міграції населення. По-друге, дає змогу уникнути однозначності в оцінці сучасного трудоеміграційного потоку. Цей аспект надзвичайно важливий для обґрунтування конкретних способів державного регулювання трудової еміграції. В сучасних трудоеміграційних потоках потрібно відрізнити ті його структурні компоненти, зростання квоти яких позитивно відбиватиметься на національному ринку праці й на загальному стані розвитку країни-донора та країни-реципієнта, й ті, зростання квоти яких не відповідатиме національним інтересам.

Сучасні міжнародні переміщення робочої сили можна класифікувати за такими напрямками:

- еміграція з країн, що розвиваються у промислово розвинуті країни;
- міграція у межах промислово розвинутих країн;
- міграція робочої сили між країнами, що розвиваються;
- еміграція робочої сили із постсоціалістичних країн (схожа з еміграцією із країн, що розвиваються, у промислово розвинуті);
- еміграція наукових працівників, кваліфікованих спеціалістів із промислово розвинутих країн у країни, що розвиваються.

За умов різкого збільшення загальних обсягів міграції першочергового значення набуває трудова еміграція, або еміграція робочої сили. Її мета – пошуки роботи, нової сфери застосування праці, що відображає відсутність можливостей працевлаштування за попереднім місцем проживання або недостатню ефективність праці.

Міжнародна трудова еміграція охоплює абсолютну більшість країн світу. До 90-х рр. ХХ ст. утворилося кілька центрів тяжіння іноземної робочої сили, зокрема:

- країни Західної Європи (іноземну робочу силу використовують на важких, непрестижних роботах);
- США, Канада, Австралія (переважають кваліфіковані трудоемігранти);

Березюк Роман Михайлович, канд. екон. наук, доцент. Тернопільська академія народного господарства, Україна.

Шиманська Оксана Петрівна. Тернопільська академія народного господарства, Україна.

- нафтодобувні країни Близького Сходу;
- нові індустріальні країни Південно-Східної Азії [6: 191].

Глобалізація економічного розвитку – мегаекономічний чинник, що мультиплікує, поглиблює і розгортає до всесвітніх масштабів процес трудової еміграції (або еміграції робочої сили).

Матеріальною передумовою сучасних, детермінованих глобалізацією трудоїміграційних процесів, стає об'єктивний, всеохоплюючий процес змін у таких освітніх, кваліфікаційних, соціально-побутових і етнокультурних характеристиках робочої сили, які дають змогу репрезентувати їх сфокусованими в окрему економічну категорію «інтернаціональна робоча сила».

Ці нові якісні характеристики інтернаціональної робочої сили хоча і формуються та визрівають в одній групі країн (країни-донори), відповідають вимогам і стають сприйнятними й адаптованими до економічного стану розвитку іншої групи країн (країни-реципієнти). Тим самим глобалізаційні процеси набувають ще одного доказу своєї матеріалізації.

Для інтернаціональної робочої сили характерні такі ознаки, які меншою мірою властиві національній робочій силі, зокрема засвоєння міжнародного досвіду, національних особливостей, знання культури міжнародного спілкування, і потребують якісно нових підходів до міжнародного менеджменту.

Окрім загальноекономічних чинників і аспектів трудової еміграції, існують специфічні, обумовлені трансформаційними процесами в українській економіці.

Затяжні кризові явища тут супроводжувалися перманентним вивільненням працівників і зростанням диспропорції між пропозицією робочої сили та попитом на неї. Ця негативна тенденція, враховуючи ефект інерційності, збереглася й за умов економічного поживлення національної економіки у 2001–2002 рр. Сучасний стан зайнятості працездатного населення характеризується тенденцією зниження її рівня. Так, за останніх 10 р. загальна чисельність зайнятих у галузях економіки зменшилася майже на 25%, тобто майже кожен четвертий працівник за порівняно короткий термін залишив сферу суспільного виробництва [1: 23].

Поглиблюються негативні тенденції у розвитку трудового потенціалу, що проявляється у звуженні демографічної бази його відтворення через зниження народжуваності, збільшення смертності, скорочення тривалості життя та ін. За оцінками українських фахівців, основні тенденції несприятливої демографічної ситуації зберігатимуться до 2010 р. і становитимуть загрозу подальшому формуванню трудового потенціалу України.

Слід зазначити, що надзвичайно гостро стоїть проблема повноцінного відтворення робочої сили. Протягом 1991–2000 р. відбувалося постійне її знецінення, знизилась питома вага оплати праці у ВВП (з 53,1% у 1990 р. до 44,5% до 1999 р.) [5: 73]. Скорочення реальної заробітної плати у цей період часу випереджувало падіння ВВП та зниження продуктивності праці. Заробітна плата скоротилася до рівня, який не забезпечував працівникові обсягів споживання матеріальних благ, достатніх для розширеного відтворення його фізичної та інтелектуальної здатності до праці. Міжнародні порівняння вартості робочої сили на годину ще більше підтверджують її знецінення. Так, в Україні середнє значення погодинної ставки у 2000 р. становило 45 центів на годину, в Німеччині – 25 дол. США, в Японії – 16,5, США – 15,5, Великобританії – 13, Мексиці – 3 дол. США на годину [1: 22]. Майже чверть працівників у різних галузях економіки отримують заробітну плату нижче межі бідності, а близько 70% – меншу від прожиткового мінімуму. У 2000 р. в Україні частка ВВП на душу населення за поточним валютним курсом знизилася порівняно з 1991 р. майже в 4 рази (і становила 657 дол. США). Згідно зі світовою класифікацією – це рівень бідних країн (середньосвітовий рівень нині перевищує 5 700 дол. США, а рівень передових країн – 20 000 дол. США). Це – 130-е місце в світі. За індексом розвитку людського потенціалу Україна посіла у 2000 р. 74-е місце у світі [2: 45].

Особливість ринку праці в Україні – непропорційне скорочення зайнятості щодо показників динаміки обсягів виробництва. Офіційний рівень безробіття на початок 2001 р. становив 4,2%, а, враховуючи динаміку обсягів виробництва, цей показник повинен бути у 5–8 разів вищий. Причиною такого економічного парадоксу є приховане безробіття, яке за оцінками фахівців становить 37–41% [1: 23]. У такій ситуації, на наш погляд, трудова еміграція

з України може стати передумовою вирішення ряду важливих соціальних проблем, хоча в той же час генеруватиме інші не менш болючі.

Проаналізовані тенденції – це ті загальноекономічні і специфічні аспекти, що зумовлюють трудову еміграцію або еміграцію робочої сили.

Трудова еміграція – одна з форм міжнародних економічних відносин, що і репрезентує процес переміщення працездатного населення з однієї країни в іншу, зумовлений економічними причинами (бажанням працевлаштування). Економіко-правову основу цього процесу становлять: юридична свобода працівника, взаємозв'язок сучасних виробничих процесів та нерівномірність соціально-економічного розвитку країн. Акцент на понятті «трудова» означає, що трудова еміграція – одна із складових частин зовнішньої міграції населення.

Процес трудової еміграції обумовлений рядом причин, серед яких першочергового значення набувають причини економічного характеру, а саме:

1. Нерівномірність економічного розвитку країн.
2. Незбігання фаз економічного циклу в різних країнах.
3. Асинхронність заходів економічної політики в різних країнах щодо створення сприятливого інвестиційного клімату.
4. Відмінності в оплаті однорідної за кількістю і якістю праці.
5. Незбалансованість ринків праці у різних країнах.
6. Міграція капіталів і функціонування транснаціональних корпорацій.

З'ясування причин трудової еміграції дає підстави виділити інтеріогенеративну та екстеріогенеративну форми і відповідні їм інтеріогенеративну і екстеріогенеративну частини цього процесу, які перебувають у внутрішній суперечливій єдності.

Інтеріогенеративна (з англ. *interior* – внутрішній, *generative* – той, що породжує) форма та відповідна їй інтеріогенеративна частина міграційного потоку визначаються необхідністю і можливістю здійснення маятникоподібного міждержавного руху робочої сили всередині інтегрованих економічних систем. Звідси й виникла сама назва.

Ключовою характеристикою інтеріогенеративного міграційного потоку є те, що він забезпечує збалансованість ринків праці в інтегрованих системах (наприклад в ЄС), усуваючи диспропорції у використанні трудового потенціалу, спричинені нерівномірним розвитком країн інтегрованої системи, незбіганням у часі фаз економічного циклу, асинхронністю заходів економічної політики різних країн інтегрованої системи у створенні сприятливого інвестиційного клімату, відмінностями у заходах соціальної політики цих держав.

У свою чергу, екстеріогенеративна (з англ. *exterior* – зовнішній, *generative* – той, що породжує) форма та відповідна їй екстеріогенеративна частина міграційного потоку зумовлена дією чинників зовнішнього відносно інтегрованої системи характеру дії. Якщо інтеріогенеративна трудова еміграція – внутрішньо необхідна, а тому природна частина міграційного потоку, то екстеріогенеративна – зовнішня, а тому надлишка частиною потоку трудової еміграції.

Зняття «залізної завіси», набуття відносної відкритості національними ринками товарів, капіталів і праці та демократизація усієї системи соціально-економічних стосунків у країні зумовили появу невідомої раніше мобільності робочої сили. Це супроводжувалося і глибокими рецесійними процесами у вітчизняному виробництві. Багато галузей української економіки, зорієнтованих раніше на народногосподарський комплекс СРСР, і колосальні масиви робочої сили після здобуття незалежності опинилися у стані невизначеності. Болючими для національного ринку праці виявилися і безпосередньо ринкові перетворення української економіки. Затяжні кризові явища тут супроводжувалися перманентним вивільненням працівників та зростанням диспропорцій між пропозицією робочої сили та попитом на неї. З'являється надлишкова пропозиція і на ринках науково-технічної праці, пов'язана із втратою можливостей проведення передових наукових досліджень. У зв'язку з цим відбувається зовнішня міграція висококваліфікованих спеціалістів, які всередині країни не можуть реалізувати свій інтелектуальний потенціал через відсутність фінансування наукових розробок, умов для їх творчої і професійної реалізації, а також через погіршення соціально-економічних умов життя.

Отже сьогодні, коли саме інтелект і знання стали головними складовими продуктивних сил суспільства й визначають рівень розвитку виробництва та національну безпеку, його безповоротна втрата призводить до стагнації спочатку науки і виробництва, потім – освіти і культури, а пізніше – самого народу і держави.

Другий зріз сутнісної характеристики явища трудової еміграції передбачає суперечливу єдність його болстерінгової та детеріоративної форм і адекватних їм болстерінгової та детеріоративної частин трудоєміграційного потоку. Такий підхід дає змогу з'ясувати глибинні якісні характеристики зовнішньоміграційного процесу з точки зору наслідків трудової еміграції.

Болстерінгова (з англ. *bolster* – підтримувати) форма і відповідна їй болстерінгова частина зовнішньоміграційного потоку позитивний момент характеристики процесу трудової еміграції. Вона не впливає негативно на економічний стан країни-експортера робочої сили або навіть поліпшує його.

До позитивних наслідків трудової еміграції для країн-експортерів робочої сили слід віднести такі:

- зниження рівня безробіття і скорочення пов'язаних з ним витрат;
- підвищення середнього рівня заробітної плати і реальних доходів населення;
- поповнення вітчизняної економіки валютними ресурсами;
- підвищення професійного рівня трудоємігрантів і т.д.

Для країн, що імпортують робочу силу, позитивними наслідками трудової еміграції є такі:

- іноземна робоча сила – фактор розвитку власних продуктивних сил;
- трудоємігрантів залучають до виконання трудомістких і шкідливих для здоров'я видів робіт;
- іноземні працівники – джерело дешевої робочої сили;
- заощадження витрат на підготовку кадрів для власного ринку праці;
- трудоємігранти збільшують сукупний попит і стимулюють розвиток національної економіки;
- іноземна робоча сила – своєрідний амортизатор на випадок економічного спаду та безробіття.

Детеріоративна (з англ. *deteriorate* – погіршувати) форма та відповідна їй детеріоративна частина зовнішньоміграційного потоку – негативний момент характеристики трудової еміграції, оскільки вона погіршує ситуацію на ринку праці країни-експортера і знижує її інтелектуальний потенціал.

До негативних наслідків трудової еміграції для країн-донорів робочої сили слід віднести такі:

- еміграцію висококваліфікованих робітників («відплив мізків»), що призводить до зниження технологічного потенціалу, падіння культурного та загального наукового рівня;
- втрату найконкурентоздатнішої частини трудового потенціалу;
- додаткові витрати на підготовку нових спеціалістів для власного ринку праці та ін.

Трудова еміграція має негативні наслідки і для країн-реципієнтів, а саме:

- іноземна робоча сила підвищує тиск на внутрішній ринок праці;
- виникає конкуренція як між іноземною і національною робочою силою, так і серед іммігрантів;
- збільшення витрат на соціальне забезпечення та захист трудоємігрантів;
- відплив національної валюти за кордон у вигляді грошових переказів мігрантів.

Дослідження причин і наслідків трудової еміграції, з'ясування їх глибинних, внутрішніх аспектів дає змогу констатувати, що сутнісними формами цього феномена є суперечлива єдність інтеріогенеративної й екстеріогенеративної та детеріоративної і болстерінгової його форм.

Такий диференційований підхід до розгляду явища трудової еміграції дає змогу виявити його глибинні, сутнісні характеристики не лише в аспекті сучасних тенденцій розвитку світогосподарських зв'язків, а й в аспекті суперечливого розвитку національного ринку праці.

Теоретичне обґрунтування необхідності та критеріїв виділення інтеріогенеративної та екстеріогенеративної з одного боку і болстерінгової та детеріоративної форм трудової еміграції – з іншого, має важливе практичне значення. Як для країн-донорів, так і для країн-реципієнтів розмаїття форм трудової еміграції повинно бути реалізоване у диференціації критеріїв і важелів державного регулювання зовнішньоміграційних процесів.

Отже, трудова еміграція в умовах глобалізації економічного розвитку – складне і масштабне явище, з неоднозначними результатами а саме: ліквідує дефіцит робочої сили у ряді галузей та регіонів, вона загострює конкуренцію на ринку праці; даючи можливість отримання надприбутків, створює додатковий тиск на соціальну сферу країн-реципієнтів. Еміграція, з одного боку, відкриває можливості для взаємозбагачення культур, а з іншого – створює проблему збереження національної самобутності як іммігрантів, так і місцевого населення. Трудова еміграція сприяє вирішенню проблеми безробіття у країнах-донорах і в той же час обертається втратою якісно кращої національної робочої сили.

Таким чином, поділ еміграційного потоку на інтеріогенеративну, екстеріогенеративну, детеріоративну та болстерінгову його частини може стати, на нашу думку, основою для наукового обґрунтування міграційної політики України, яка обрала європейський вектор розвитку як пріоритетний. Розмежування трудової еміграції з точки зору чотирьох її форм дає змогу вирішувати питання величини і характеру міграційних потоків. Тому проведення виваженої зовнішньоміграційної політики визначає стосунки України і держав-членів ЄС та рівень престижу у нашої держави на міжнародному ринку праці.

Література

1. Амоша А., Новікова О. Тенденції розвитку соціально-трудоких відносин в Україні // Вісник ТАНГ. – 2001. – Спеціальний випуск № 18-1. – С. 22 – 26.
2. Гальчинський А. Глобальна криза чи криза глобалізації // Віче. – 2002. – № 1. – С. 44–50.
3. Дорошенко Л. Оценка конкурентоспособности Украины в 2001 году // Мировые дискуссии. – 2002. – Апрель.
4. Иорданская Э. Расширение ЕС на Восток: позиции Германии // Мировая экономика и международные отношения. – 2000. – № 2. – С. 71–74.
5. Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2000 році». – К., 2001. – 404 с.
6. Савельєв Є. В. Міжнародна економіка: теорія міжнародної торгівлі і фінансів: Підручник для магістрантів з міжнародної економіки і державної служби. – Тернопіль: Економічна думка, 2001. – 504 с.
7. Супян В. Профессиональное образование в США: тенденции развития // Человек и труд. – 2000. – № 2. – С. 81–83.
8. Українська інвестиційна газета. – 2002. – 9 квітня. – № 14,(338).
9. Global Competitiveness Report, 2001.